

Blev biblioteket i Alexandria ødelagt af kristne?

AF JESPER ROSENLØV

I sit værk *Decline and Fall of the Roman Empire* beretter den britiske historieskriver Edward Gibbon (1737-1794) en trist historie om den kranke skæbne, som det navnkundige bibliotek i Alexandria angiveligt skulle have lidt i året 391. Skal man tro Gibbon, fandt Alexandrias bibliotek sit endegyldige og triste endeligt i forbindelse med kristnes ødelæggelse af Serapis-templet i 391. Mange har siden 1700-tallet beredvilligt godtaget Gibbons fremstilling. Problemet med Gibbons påstand er dog, at det, man forstår ved Alexandrias berømte bibliotek, var forsvundet lang tid før 391. De samtidige kilder nævner da heller ikke noget om ødelæggelse af bøger eller et bibliotek i Alexandria i 391.

Gibbons fortælling

I det otteogtyvende kapitel af sit kendte værk gør Gibbon rede for de blodige stridigheder mellem kristne og ikke-kristne, der plagede Alexandria i 391. Karakteristisk for Gibbons antipati mod kristendommen og kristne, beskriver han i den forbindelse de kristnes leder, ærkebiskoppen Theophilos, som "en fredens og moralens fjende, et frækt og slet menneske, hvis hænder skiftevis besudledes med guld og med blod."

Under urolighederne havde en del af byens ikke-kristne indbyggere forskanset sig i templet for guden Serapis, hvor de havde dræbt et antal kristne fanger. En våbenhvile kom

dog i stand, da de stridende parter godtog den byzantinske kejser Theodosius som mægler. Kejseren valgte efterfølgende at benåde dem, der havde begået drabene på de kristne, men befalede til gengæld, at Serapis-templet skulle ødelægges.

Om dette skriver Gibbon: "*Theophilos gik nu over til at nedrive Serapis-templet uden at møde andre vanskeligheder end dem, som materialets vægt og soliditet frembød. Men disse hindringer viste sig så uoverstigelige, at han var nødt til at lade fundamenterne stå og lade sig nøje med at gøre selve bygningen til en grushob, som snart blev delvis borttryddet for at give plads til en kirke, rejst til ære for*

A. Dudley: "The Burning of the Library at Alexandria in 391 AD". *Hutchinson's History of the Nations* (1915)

*de kristne martyrer. Alexandrias værdifulde [valuable] bibliotek blev plyndret og ødelagt; og næsten tyve år derefter vakte synet af de tomme hylder sorg og harme hos enhver. Oldtidens åndsværker [the compositions of ancient genius], af hvilke så mange er gået uopretteligt tabt, kunne sikkert have været reddet ud af afgudsdyrkelsens skibbrud til glæde og oplysning for kommende slægter, og ærkebiskoppens trosiver eller griskhed kunne have ladet sig nøje med det rige bytte, som var sejrens løn."*¹ Så langt Gibbon.

Biblioteket

Faglitteraturen om Alexandrias bibliotek er enorm, men som historieprofessor R. S. Bagnall påpeger, er det faktisk meget lidt, vi med

sikkerhed ved om dets grundlæggelse, dets størrelse, dets placering og dets forsvinden.² Ifølge den mest udbredte antagelse blev biblioteket og Alexandrias lige så berømte lærdomscenter, Museion, grundlagt af de ægyptiske konger Ptolemaios d. 1. Soter og Ptolemaios d. 2. Philadelphos, der regerede Ægypten i henholdsvis 305-282 f.Kr. og 284-246 f.Kr. Det ældste bevarede skrift, hvori biblioteket nævnes, er det såkaldte Aristeasbrev. Brevet foregiver at være skrevet under Ptolemaios d. 2.'s regeringstid af en ægyptisk hofmand ved navn Aristeas, men bag skriftet står imidlertid en ukendt jødisk forfatter fra det 2. årh. f.Kr. Skriftet hylder jødedommen og indeholder en fortælling om, hvorledes de fem Mosebøger på 72 dage blev oversat til græsk af 72 jødiske lærde, der kom til Ale-

¹ Dansk oversættelse af H. C. Huus. Edward Gibbon: *Det romerske riges forfald og undergang*, bind 2. Kbh. (1963) s.203f.

² Bagnall s. 348f.

xandria. Brevet beretter endvidere, at initiativet til oversættelsen (der fik navnet Septuaginta) blev taget af den kongelige bibliotekar, Demetrius af Phaleron, der af kongen havde fået til opgave at samle alverdens bøger i det kongelige bibliotek. Demetrius havde ifølge skriftet allerede samlet 200.000 bøger, men målet var at komme op på 500.000 – og i denne forbindelse var det altså af afgørende betydning at få de jødiske helligskrifter med.

Grundet Aristebasbrevets legendariske præg, må oplysningerne i dette skrift vurderes med en god portion skepsis. Dog afspejler skriftet, at Alexandrias kongelige bibliotek i det 2. årh. f.Kr. stadig var berømt for omfanget af dets bogsamling. Der kan da heller ikke herske tvivl om, at de første ptolemæiske konger var stærkt ambitiøse i den henseende og at det ikke er ufortjent, at deres bibliotek opnåede ry for at være datidens største. Alligevel må det understreges, at oldtidens angivelser af bogsamlingens omfang er stærkt varierende – og til tider klart overdrevne. Påstande om, at biblioteket skulle have indeholdt 700.000 eller 500.000 bogruller, må anses for aldeles urealistiske.³ Omkring 40 - 50.000 bogruller, som andre antikke forfattere angiver,⁴ er sandsynligvis tættere på sandheden.

Bibliotekets storhed og forfald

Det er en udbredt antagelse, at det store kongelige bibliotek lå placeret inden for paladsområdet, Bruchion (Bruchium), i den nordøstlige del af Alexandria. Paladsområdet udgjorde en tredjedel af byen, og her lå lige-

ledes lærdomscentret Museion⁵ – og altså i tilknytning hertil med al sandsynlighed også det kongelige bibliotek.⁶ Under de første ptolemæiske kongers protektion blev Museion midtpunkt for datidens videnskabelige discipliner. Dette var bibliotekets blomstringstid og dets navnkundige bogsamling spillede en stor rolle i forbindelse med Museions berømmelse – en berømmelse, der blev forstærket af, at flere ansete lærde, som f.eks. Kallimachos (ca. 310-240 f.Kr.) og Eratosthenes (276-194 f.Kr.), blev indsat som dets leder.

Det bibliotek, som de første ptolemæere skabte, opnåede i eftertiden en næsten sagnomspunden status, og var genstand for en lang række historier og legender. Men allerede i det 2. årh. f.Kr. synes biblioteket (og Museion) at have været i tilbagegang og forfald. Eksempelvis nævnes ingen berømte lærde som dets ledere efter ca. 145 f.Kr. Dette kunne skyldes Ptolemaios d. 8.'s massakre på (og fordrivelse af) dele af Alexandrias græske befolkning netop det år.⁷

Mangel på kongelig støtte ville have været en katastrofe for biblioteket. Papyrus, som dets skrifter var nedskrevet på, forrådner nemlig i Alexandrias middelhavsklima. Hvis der ikke blev foretaget en stærk og vedholdende indsats for at bevare bøgerne ved regelmæssigt at lade disse afskrive og erstatte af nye eksemplarer, ville de skrifter, der var indsamlet under de første ptolemæere, såle-

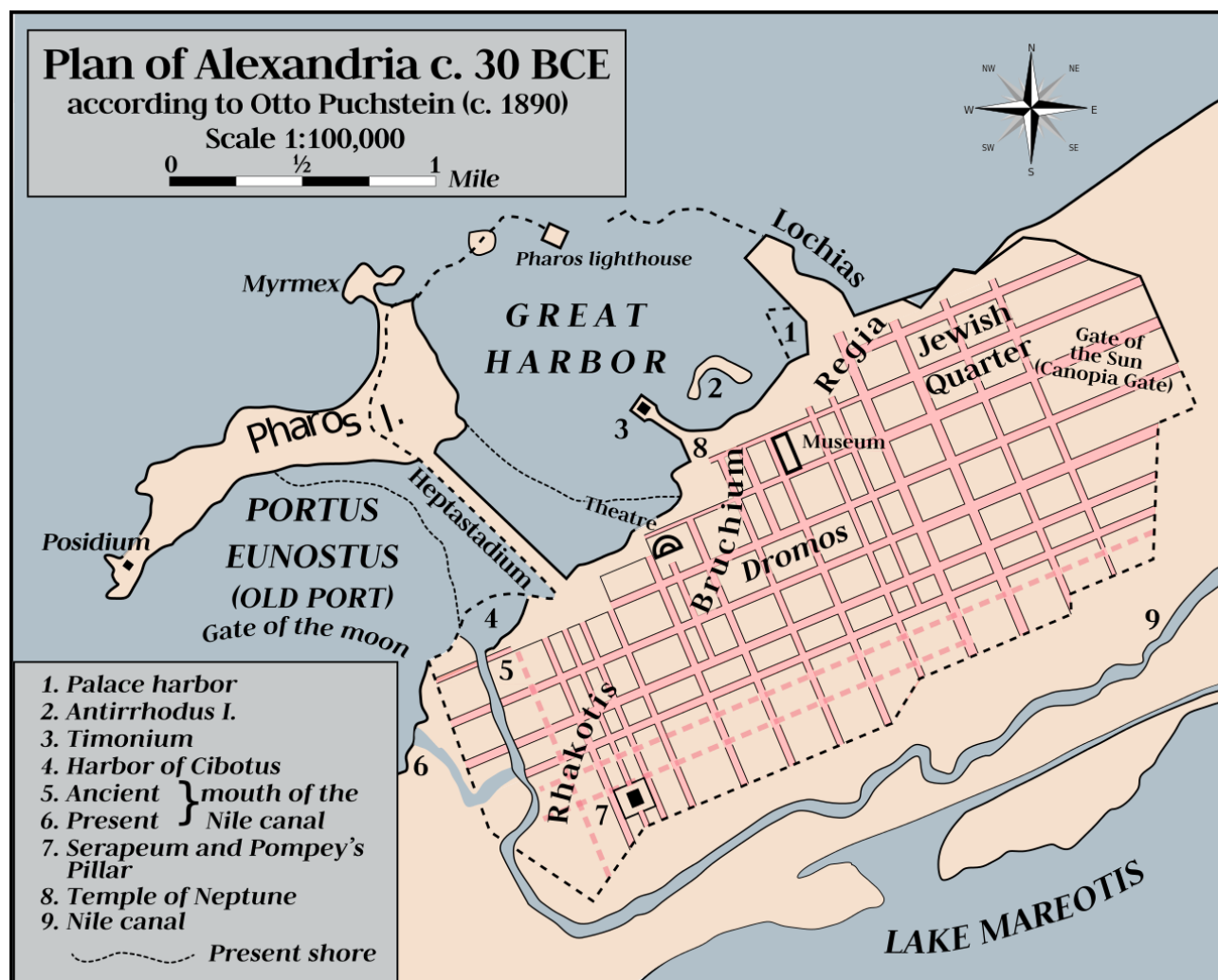
³ Bagnall s.351-356, Blum 107, Casson s. 33ff.

⁴ Seneca *Tranq.* 9 ; Epiphanius *De mens. et pond* 9. Ifølge Seneca var en bogsamling på 40.000 bind udtryk for kongernes smagløse praleri.

⁵ Strabon 17.1.8

⁶ Parsons s. 110-114

⁷ Fraser (bnd. 1) s. 86ff., 333ff., Blum s.130, jf. P. Oxy 1241; Polyb. 34.14.6; Athenaeus *Deipnosophistae* 4 (184B-C)

Oldtidens Alexandria med (hypotetisk) placering af Museion (Museum)

des være gået tabt i løbet af den tidlige romerske kejsertid.⁸

Om det kongelige biblioteks bogsamling vitterlig er gået til på denne måde, kan ikke fastslås med sikkerhed. Det er dog bemærkelsesværdigt, at den græske geograf, Strabon (ca. 63 f.Kr. - 24 e.Kr.), der besøgte Alexandria sammen med den romerske præfekt omkring år 24 f.Kr.⁹ slet ikke nævner biblioteket, selvom han beskriver Museion. Den relevante passage lyder: "Byen indeholder også meget smukke offentlige områder og kongelige paladser, der indtager en fjerdedel eller

endda en tredjedel af hele dens omfang. For da hver af kongerne ønskede at forskønne de steder, der var dedikeret til offentligt brug, yderligere, tilføjede hver af dem for eget vedkommende en bygning til de allerede eksisterende bygninger. Derfor kan digterens udtryk her anvendes: "Det ene efter det andet springer frem' [Od. 17.266]. Alle bygningerne er forbundet med hinanden og med havnen, og også med dem, der ligger uden for denne. Museion er en del af paladserne. Det har en offentlig spadseregang [peripatos] og et sted indrettet med sæder og en stor hal, hvor de lærde, der er tilknyttet Museion, indtager deres fælles måltid. Denne sammenslutning

⁸ Bagnall s. 358f.

⁹ Strabon 2.5.12

har også fælles ejendom; og en præst, der tidligere blev udnævnt af kongerne – men i øjeblikket af Cæsar [Augustus] – præsiderer over Museion.”¹⁰

Museion eksisterede altså stadig i en eller anden form i slutningen af det 1. årh. f.Kr. Men Strabons manglende omtale af biblioteket kunne tyde på, at dette på den tid savnede sin fordums glans. Årsagen til Strabons udeladelse er dog omstridt. Det kunne hævdes, at Strabon slet ikke behøvede at nævne biblioteket grundet dets berømmelse. For at underbygge en sådan tolkning kunne man henvise en passage hos den senere græske retoriker Athenaeus (2.-3. årh. e.Kr.). En omtale af Ptolemaios d. 2.’s fortidige rigdom og bedrifter afslutter Athenaeus således: *”Og hvad angår antallet af hans [Ptolemaios d. 2.’s] bøger og den måde, hvorpå han indrettede sine bogsamlinger, og hvordan han samlede skatte til sit Museion, hvorfor skal jeg omtale dette? Thi enhver husker alle disse ting.”¹¹*

Men bekræfter Athenaeus’ formulering ikke netop, at biblioteks omfangsrige bogsamler også på hans tid kun levede i hukommelsen? At biblioteket på Strabons tid vitterlig kun var en skygge af sig selv, tyder en anden passage i hans værk da også på. Efter at have omtalt en række geografiske spørgsmål, henviser Strabon til Eratosthenes, der var leder af biblioteket i slutningen af det 3. årh. f.Kr.: *”Alle disse ting anser Eratosthenes for velunderbyggede i kraft af vidnesbyrd fra mænd, der har været i disse områder, for han har læst mange historiske afhandlinger, som han var godt forsynet med, hvis han havde et bib-*

liotek så stort, som Hipparchus siger, det var.”¹² Det værk af geografen Hipparchus (ca. 190-120 f.Kr.), der hentydes til, er tabt, men passagen antyder, at bibliotekets storhedstid for længst var ovre på Strabons tid.

Nedbrændte Cæsar biblioteket?

Som nævnt kunne simpel forsømmelse af bogsamlingerne gennem årene have bevirket deres gradvise forsvinden. Men siden antikken har der dog floreret en mere dramatisk forklaring på bogsamlingens endeligt gående på, at Julius Cæsar bar skylden for det navnkundige biblioteks undergang.

Enten i år 47 eller 48 f.Kr. bragte borgerkrigen mod Pompejus nemlig Cæsar til Alexandria. Her blev han involveret i interne magtkampe om den ægyptiske trone. Det var under disse kampe, at Cæsar af taktiske grunde beordrede, at de alexandrinske krigsskibe i havnen og på det kongelige skibsværft skulle afbrændes.¹³ Denne brand skulle angiveligt have bredt sig – og uheldigvis også have raseret biblioteket. Men i sin skildring af borgerkrigen nævner Cæsar intet om, at der skulle være gået ild i biblioteket eller andre dele af byen. Heller ikke i værket *Den alexandrinske krig*, der muligvis blev forfattet af en af Cæsars officerer, Hirtius, omtales en brand i biblioteket. Det kan dog ikke udelukkes, at Cæsar og Hirtius har villet fortie en sådan brand, hvis den vitterligt havde fundet sted. På den anden side omtaler senere romerske forfattere som Lucan (1. årh. e.Kr.) og Florus (2. årh. e.Kr.) heller ikke en brand i biblioteket, skønt de omtaler Cæsars taktiske ildspåsatelser – og Lucan endda nævner, at branden

¹⁰ Strabon 17.1.8

¹¹ *Deipnosophistae* 5.36 (203D)

¹² 2.1.5

¹³ Cæsar *B Civ.* 3.111

bredte sig, og at dele af byen blev offer for ilden.¹⁴

Men at der i den første del af det 1. årh. e.Kr. har eksisteret en forestilling om, at en stor mængde bøger på et tidspunkt var gået tabt i Alexandria grundet en brand, bevidnes dog af Seneca (4. f.Kr. – 64 e.Kr.). Uden at give Cæsar skylden for dette konstaterer Seneca (muligvis på baggrund af en nu tabt passage hos den romerske historieskriver Livius), at *"fyrretyve tusind bind brændte i Alexandria."*¹⁵ Dette ville have været hovedparten af bibliotekets bogsamling, med mindre man da ukritisk godtager, at biblioteket skulle have indeholdt flere hundredtusind bøger (se ovenfor).¹⁶

Blandt de overleverede antikke kilder, er det dog først hos Plutark (46 – efter 119 e.Kr.), at vi finder en beretning, der gør Cæsar til den skyldige i denne brand. For at holde sine fjender stangen, havde Cæsar ifølge Plutark påsat en ild, *"men flammerne bredte sig udenfor værfterne og ødelagde det store bibliotek."*¹⁷

Lignende påstande genfindes i varierende form hos senere forfattere som Aulus Gellius (ca. 125 – efter 180), Dio Cassius (ca. 155 – 235), Ammianus Marcellinus (ca. 330 - 395) og Orosius (ca. 375 – 420).¹⁸ Trods dette er det dog svært at fælde en endeliggyldig dom m.h.t. Cæsars skyld i bibliotekets forsvinden.

¹⁴ Luc. 10.485ff.; Flor. 2.13

¹⁵ Sen. *Tranq.* 9 (ed. John W. Basore).

¹⁶ Visse historikere (McLoed s. 72) har med en henvisning til Galen (*Hipp. Epid.* 3) ment, at der muligvis kun var tale om bibliotekets nyanskaffelser, der midlertidigt opbevaredes i et lagerhus. 40.000 bøger ville dog stadig være en betydelig mængde bøger.

¹⁷ *Vit. Caes.* 49

¹⁸ Gell. *NA* 7.17; Dio 42.38.2; Amm. Marc. 22.16; Oros. 6.15

Tilbage står dog den kendsgerning, at lærde forfattere som Seneca og Plutark allerede i det 1.-2. årh. e.Kr. som en selvfølgelighed nævner, at biblioteket (eller i hvert fald en stor mængde bøger) i Alexandria var gået til under en brand.¹⁹ Hvorvidt der stadig eksisterede et bibliotek eller en stor bogsamling i Alexandria, har Plutark endda ved selvsyn kunnet konstatere, da han selv besøgte byen.²⁰ I sin biografi om Marcus Antonius nævner Plutark en beskyldning mod denne for at have skænket Pergamons næsten lige så imponerende bogsamling til Kleopatra (som erstatning for biblioteket, som Cæsar ved et uheld havde brændt af?). Men netop det, at Plutark ved selvsyn har kunnet konstatere en mangel på et bibliotek eller en stor bogsamling i Alexandria på hans egen tid, kunne forklare, hvorfor han synes at gruppere denne beskyldning blandt de opdigtelser, som Antonius' fjender havde udtænkt.²¹

Bibliotekets forsvinden

Hvorvidt det kongelige bibliotek i den sidste del af det 1. årh. f.Kr. var brændt eller blot var sygnet hen til at være en skygge af sig selv, kan ikke afgøres med sikkerhed. Dog er det værd, at bemærke, at Museion fortsat eksisterede i en eller anden form. Derfor har Alexandria stadig været en by med et intellektuelt liv – og frem for alt bøger. Byen havde nemlig udover Museion flere lærdomscentre. Kleopatra påbegyndte opførelsen af det såkaldte Caesareum, der ikke kun indeholdt en helligdom til ære for Cæsar, men også biblioteker.²² At holde gang i byens intellek-

¹⁹ Jf. Blum s. 99

²⁰ Russell s.7, jf. *Quaes. Conv.* 5.5.1

²¹ *Vit. Ant.* 58f., jf. McLoed s.72

²² Philo, *Leg.* 22

tuelle liv har dog krævet kejserlig støtte. Men netop dette synes byen dog også at have fået. Som nævnt i citatet ovenfor, var det på Strabons tid kejseren (Augustus), der udpegede lederen af Museion, og ifølge den romerske historieskriver Sveton (ca. 69-122 e.Kr.) føjede Claudius ”til det gamle Museion i Alexandria et nyt, opkaldt efter ham [Claudianum].” Her skulle der årligt afholdes bestemte forelæsninger.²³

Vi må gå ud fra, at både Caesareum og Claudianum i det 1. årh. e.Kr. må have indeholdt biblioteker.²⁴ Dertil kom, at helligdommene Nanaeum og Mercurium ligeledes indeholdt bogsamlinger.²⁵ Ifølge en indskrift fundet i Efesos var den kejserlige romerske præfekt i Ægypten 55-59 e.Kr., Tiberius Claudius Balbillus, ligeledes leder af biblioteket i Alexandria²⁶ – og at der stadig (eller igen) har eksisteret et bibliotek eller i hvert fald bogsamlinger af en vis betydning i Alexandria i den sidste del af det 1. årh. e.Kr. bekræftes ligeledes af Sveton. I sin biografi om kejser Domitian, der regerede 81-96, skriver han: ”Han [Domitian] lod de nedbrændte biblioteker [i Rom] erstatte med største omhu, idet han skaffede afskrifter alle vegne fra og sendte folk til Alexandria for at skrive af og lade korrigere.”²⁷

Også kejser Hadrian (117–138) udviste interesse for Museion, og skulle under et besøg i Alexandria have diskuteret med de lærde her. Desuden skulle han have grundlagt sit eget bibliotek [Hadrianon] i byen.²⁸ Men i

tiden herefter var Alexandria præget af adskillige uroligheder og opstande, der har virket hæmmende på byens intellektuelle liv. Det gælder f.eks. det jødiske oprør i år 116²⁹ samt kejser Caracallas massakre på byens indbyggere i år 215. I forbindelse med sidstnævnte begivenhed blev endog nogle af byens helligdomme plyndret.³⁰ Desuden blev en lang række lærde forvist fra byen, hvilket må have været et hårdt slag for både Museion og biblioteket.³¹

Det var dog en række begivenheder under den senere kejser Aurelian (270–275), der endegyldigt gjorde det af med det, der eventuelt har måttet have været tilbage af det kongelige bibliotek. Byen blev således udsat for omfattende ødelæggelser i år 273, da Aurelian indtog byen, efter at den havde støttet den palmyriske dronning Zenobia, der tre år tidligere var rykket ind i Ægypten. Aurelian straffede efterfølgende byen hårdt for dens illoyalitet. Ifølge den romerske historieskriver Ammianus Marcellinus blev bymurene nedrevet og byen ”mistede størstedelen af den egn, som kaldes Bruchion, der længe havde været hjemstedet for fremragende mænd.”³² Med disse mænd hentyder Ammianus til fortidens videnskabsmænd tilknyttet Museion, som han efterfølgende omtaler. Selvom byen ifølge Ammianus herefter stadig havde lærde mænd, fremgår det af hans beskrivelse, at Museion ikke længere eksisterer på hans tid grundet ødelæggelsen af Bruchion under Aurelian.

Men som om Aurelians ødelæggelser ikke var nok, blev Alexandria udsat for yderligere

²³ Sveton *Claud.* 42, jf. Athenaeus *Deipnosophistae* 6 (240B).

²⁴ Watts s. 149

²⁵ McKenzie (2007) s.184f.

²⁶ Tac. *Ann.* 13.22; AE 1924, 00078

²⁷ Sveton *Dom.* 20

²⁸ McKenzie (2007) s.184

²⁹ Dio 68.32

³⁰ Dio 78.22-24; Herodian 4.9

³¹ Dio 78.7

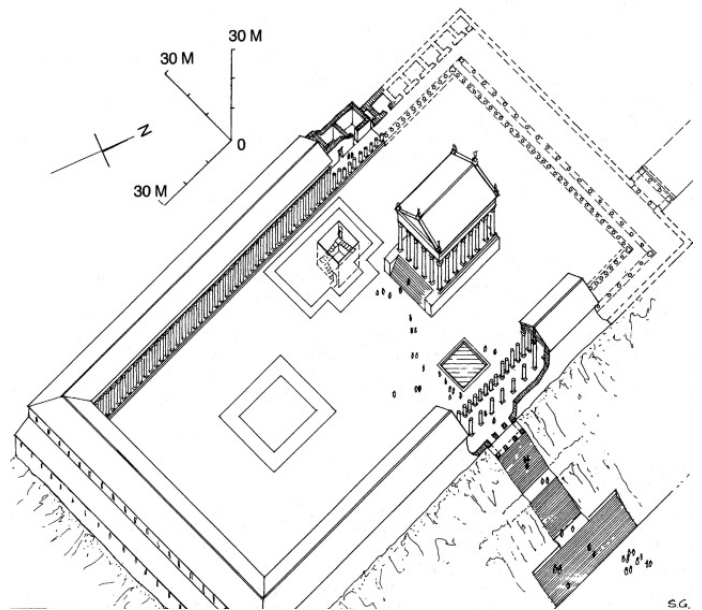
³² Amm. 22.16 jf. Zosimos 1.61

ødelæggelser under kejser Diokletian i år 295.³³ Ifølge visse (dog sene) beretninger skulle Diokletian ligefrem have nedbrændt hele byen.³⁴

Det kan ikke udelukkes, at man senere opførte et nyt Museion i Alexandria – eller at rester af det gamle stadig eksisterede,³⁵ men Bruchion lå dog stadig i ruiner i det 4. århundrede,³⁶ og selvom det kongelige bibliotek ikke specifikt nævnes i forbindelse med ødelæggelserne i det 3. århundrede, gik det med al sandsynlighed endegyldigt tabt sammen med Bruchion og Museion, hvortil det var knyttet.³⁷ Med andre ord var det store kongelige bibliotek ("the valuable library") med dets samling af "oldtidens åndsværker," som Gibbon omtaler, gået tabt over hundrede år før 391.

Flere biblioteker?

Som nævnt eksisterede der andre biblioteker og bogsamlinger i Alexandria ud over det store kongelige bibliotek. Selvom byens største og mest berømte bibliotek altså ikke længere eksisterede i 391, kunne det dog tænkes, at disse andre biblioteker stadig eksisterede i det 4. årh. e.Kr. Det førnævnte Aristesbrev fra det 2. årh. f.Kr. omtaler ganske vist kun ét bibliotek, og at det var her, den græske oversættelse af Mosebøgerne (Septuaginta) blev opbevaret. Men langt senere i 300-tallet e.Kr. beskriver den græske retoriker Aphthonius af Antiokia det, han kalder Alexandrias akropolis. Her var der ifølge Aph-

Rekonstruktion af Serapis-templet (Serapeum)

thonius opført et rektangulært tempelkompleks, der til alle sider var afgrænset af overdækkede søjlegange i hvis midte, der fandtes en indre gård med en helligdom. Aphthonius skriver desuden: "*Inden for søjlegangene er der bygget kamre. Nogle er opbevaringssteder for bøgerne, åbne for dem, der er flittige inden for filosofi og ansporer hele byen til at beherske visdom. Andre er indrettet til ære for de gamle guder.*"³⁸

Aphthonius' skildring, der altså omtaler en bogsamling i templet på Alexandrias akropolis, baserer sig muligvis på noget, han selv har set, da han besøgte området omkring år 315.³⁹ I et andet skrift forfattet i år 392 genfortæller den kristne forfatter Epiphanius (ca. 310 – 403) Aristesbrevets historie om Demetrius af Phaleron, Ptolemaios d. 2. og oversættelsen af Mosebøgerne, men med en interessant tilføjelse, idet han skriver: "*Og således blev skrifterne, da de var blevet oversat til det græske sprog, anbragt i det første bib-*

³³ Eutropius 9.23

³⁴ Johannes af Nikiu *Chron.* 77.6. Se også Johannes Malalas 12.41 (12.309)

³⁵ Se Synesios *Encomium Calvitii* 6

³⁶ Epiphanius *De mens. et pond* 9, jf. Hieronymus *Vit. Hil.* 33

³⁷ Se f. eks. Casson s.47, McLoed s.73

³⁸ *Progymnasmata* 12

³⁹ Rowe & Rees s. 486, 515

liotek, der blev bygget i Bruchion.⁴⁰ Men der var senere også et andet bibliotek i Serapis-templet, mindre end det første, og som også blev kaldt dets datter, i hvilket der blev anbragt oversættelser af Aquila, Symmachus, Theodotion og resten, tohundredoghalvtreds år senere.”⁴¹ Aquila (af Sinope), Symmachus og Theodotion, som Epiphanius nævner, var alle oversættere i det 2. årh. e.Kr. af gammeltestamentlige skrifter til græsk.

En lignende tilføjelse til Aristeabrevets beretning findes endnu senere i det 12. århundrede hos den byzantinske litterat Johannes Tzetzes, der skriver, at Demetrius af Phaleron oprettede to biblioteker, nemlig ét (privat) i det kongelige palads med over 400.000 bøger og ét (offentligt) uden for paladset med over 40.000 bøger.⁴²

Det er ikke en urimelig antagelse, at bogsamlingen i Alexandrias tempel på akropolis, der nævnes af Aphthonius, og det ”datterbibliotek” i Serapis-templet, som omtales af Epiphanius samt det, som Tzetzes mener, lå uden for paladset, er ét og det samme. Arkæologiske udgravninger i Serapis-templet i det, der dengang var den sydvestlige del Alexandria, har da også vist, at tempelområdet indeholdt rum, der kunne have indeholdt bøger.

Serapis-templet blev grundlagt af Ptolemaios d. 3. Euergetes (246-222 f.Kr.), hvilket ville stemme godt overens med Epiphanius formulering (”der var senere også et andet bibliotek i Serapis-templet.”).⁴³ Men da Strabon besøgte byen i år 24 f.Kr., var templet dog

forladt⁴⁴ – og de rum, som arkæologer mener, oprindeligt kunne have indeholdt bogsamlinger, blev ødelagt i den tidlige romerske periode.⁴⁵ Hele Serapis-templet blev sandsynligvis ødelagt under et jødisk oprør i 116 e.Kr., hvorefter tempelområdet blev ombygget (muligvis af Hadrian).⁴⁶ Templet blev dog formentlig atter beskadiget af en brand i kejser Commodus’ regeringstid (180-192).⁴⁷

Trods denne turbulente historie fremgår det af såvel Aphthonius’ beskrivelse som af udsagn fra andre samtidige forfattere, som f.eks. Rufinus og Ammianus Marcellinus, at Serapis-templet udgjorde et imponerende bygningsværk i det 4. århundrede.⁴⁸ Men når man tager højde for templets omtumlede skæbne, skulle man tro, at der ikke har været meget tilbage af det oprindelige ptolemæiske ”datterbibliotek” i slutningen af det 2. årh. Dog mente den kristne forfatter Tertullian i 197, at den græske oversættelse af Mosebøgerne stadig fandtes i Serapis-templet⁴⁹ og med henvisning til Aphthonius må det formodes, at det ombyggede tempel i begyndelsen af 300-tallet atter indeholdt en bogsamling. Derfor – uanset om det med sikkerhed kan siges, hvor de kamre med bøger, som Aphthonius omtaler, lå – kunne det vel hævdes, at disse senere kunne være blevet ofre

⁴⁰ Altså i paladsområdet.

⁴¹ *De mens. et pond* 11, den græske tekstvariant, jf.

Dean s. 27. Se også Shaw s.3

⁴² Parsons s. 108, 112

⁴³ Fraser (bnd. 1) s.323f.

⁴⁴ Strabon 17.1.10

⁴⁵ Bagnall s. 358, Fraser (bnd. 1) s. 324, Rodziewicz s. 321

⁴⁶ Rowe & Rees s.495f., 512, Rowe s.62

⁴⁷ Rowe & Rees s.512 jf. Clem. Al. *Protr.* 4 samt Synkellos *Chron.* (V p282), der dog angiver år 172 for branden.

⁴⁸ Rufinus *Hist. eccl.* 11.23

⁴⁹ *Apol.* 18. Tertullian genfortæller historien fra Aristeabrevet og forveksler muligvis det kongelige bibliotek med Serapis-templet. Det samme gælder senere Johannes Chrysostomos *Adv. jud.* 1.6.1

for den kristne pøbels ødelæggelser i 391. Eller kan det?

Svaret er nej. For i perioden mellem Aphthonius' besøg og umiddelbart efter år 363 var disse bøger nemlig også forsvundet. Dette bevidnes af Ammianus Marcellinus, der efter at have endt sin militærtjeneste i 363 besøgte Alexandria. I sin detaljerede beskrivelse af Ægypten og Alexandria kommer Ammianus også ind på Serapis-templet, som han roser i høje toner og skriver, at her *"var der engang uskattelige bogsamlinger; alle de gamle skrifter fortæller enstemmigt, at 700.000 bind, som de ptolemæiske konger med utrættelig flid havde samlet, gik op i luer i den alexandrinske krig, da byen plyndredes under diktatoren Cæsar."*⁵⁰ Selvom Ammianus her forveksler biblioteket i Serapis-templet med det kongelige bibliotek, overdriver bogsamlingernes størrelse og muligvis fejlagtigt får gjort Cæsar til den skyldige i ødelæggelsen af bøgerne, fremgår det, at der omkring år 363 heller ikke længere fandtes en stor bogsamling i Serapis-templet.

Men hvor var disse bøger da blevet af?

Serapis-templet blev muligvis allerede lukket i 325.⁵¹ Om dette i så fald skete på foranledning af kejser Konstantin vides ikke, men denne kristne kejser forsøgte under alle omstændigheder at nedtone templets betydning ved at flytte et særligt måleinstrument, der ansås for helligt og associeredes med Serapis og Nilens oversvømmelse, til en af byens kirker.⁵² En nedgradering af templet var sandsynligvis også årsagen til, at den senere arianske biskop Georg af Kappadokien lod det ribbe for inventar. Ifølge de samtidige kilder

var Georgs virke som biskop i Alexandria (356-361) præget af voldsomme forfølgelser af såvel ikke-arianske kristne samt af den ikke-kristne del af byens befolkning, hvorfor hans plyndring byens hedenske templer ligeledes bør ses i denne sammenhæng.⁵³

Det er ikke en urimelig antagelse, at biskop Georg ved denne lejlighed er kommet i besiddelse af den bogsamling, som Serapis-templet eventuelt måtte have indeholdt. Men i så fald er det dog usandsynligt, at han har ladet bøgerne ødelægge. Georg var nemlig en ivrig bogsamler. Dette bevidnes af Romerrigets sidste ikke-kristne kejser, Julian (361-363), der i januar 362 skrev til Alexandrias præfekt, Ecdicius, og bad denne om at konfiskere Georgs bogsamling, efter biskoppen var blevet myrdet af byens hedenske borgere.⁵⁴ Senere samme år skrev Julian atter et brev angående Georgs bogsamling; denne gang i en truende tone til biskoppens sekretær, Porfyrios.⁵⁵ Ganske vist forsøgte Julian at genoprette de hedenske templers prestige, men hvis Georg virkelig havde tilra-
net sig bøger fra Serapis-templet, var det dog ikke kejserens hensigt, at disse skulle leveres tilbage til templet. I stedet skulle de sendes til ham i Antiokia. Ifølge disse breve havde Julian tænkt sig at destruere de kristne bøger, men ifølge brevene var Georgs bogsamling *"meget stor og komplet indeholdende filosoffer fra enhver skole og mange historikere"* og disse havde Julian tænkt sig at beholde.

⁵⁰ 22.16.15

⁵¹ Rowe & Rees s.492, 512, Lauer & Picard s. 72, n. 1

⁵² Socrates *Hist. eccl.* 1.18; Sozomenos, *Hist. eccl.* 5.3

⁵³ Athanasius *De fug.* 6-7; Julian *Ep.* 21 (jf. Socrates *Hist. eccl.* 3.3). Senere fremstillinger Socrates *Hist. eccl.* 3.2-3; Sozomenos 4.30; Theodoret 3.18

⁵⁴ *Ep.* 23

⁵⁵ *Ep.* 38

Hvorvidt den bogsamling, som Aphthonius omtaler, vitterligt faldt i hænderne på biskop Georg, kan ikke fastslås med sikkerhed. Ifølge Julian indeholdt Georgs bogsamling allerede mange interessante bøger, før han blev biskop i Alexandria i 356, men hvis han senere skulle have fået fingre i flere bøger fra Serapis-templet er det sandsynligt, at han havde ladet disse indgå i sin egen bogsamling. Men uanset dette var der ifølge Ammianus Marcellinus under alle omstændigheder ikke længere nogen bogsamling af betydning i Serapis-templet umiddelbart efter år 363.

Hvad blev ødelagt i 391?

I februar 391 udstedte kejser Theodosius d. 1. en lov, der under trussel om bødestraf forbød hedenske ofringer, tilbedelse af gudebilleder og gudsdyrkelse i templerne.⁵⁶ At tro på de gamle guder var ikke forbudt, men forbuddet mod at udøve tempelritualerne var naturligvis et hårdt slag mod den hedenske religion. Selvom loven ikke nævnte noget om nedrivning af templerne eller omdannelse af disse til kirker, påstår nogle af samtidens kristne historieskrivere, at kejseren netop havde givet byens biskop, Theophilus, lov til at iværksætte sådanne tiltag. I den forbindelse skulle man have fundet en række hedenske kultgenstande, som biskoppen for at hånne den gamle religion lod fremvise i byens gader. Reaktionen på denne åbenlyse provokation blev voldsom. Det berettes, at Alexandrias hedenske indbyggere efterfølgende gik til angreb på de kristne, hvoraf de dræbte et stort antal. Herefter forskansede de hedenske oprørere sig i Serapis-templet, hvor de skulle have tortureret og dræbt flere kristne.

Papyrus-fragment (5. årh.) visende Theophilus stående triumferende på Serapeum

Sagen blev efterfølgende forelagt kejser Theodosius, der angiveligt skulle have besluttet at benåde dem, der havde forskanset sig i Serapis-templet, men samtidig beordret at templet skulle ødelægges, hvilket Theophilus efterfølgende fik gennemført.

Ifølge tidens kristne historieskrivere er dette i hovedtræk baggrunden for ødelæggelsen af Serapis-templet.⁵⁷ Men ingen af disse så meget som antyder, at der ved denne lejlighed skulle være blevet ødelagt et bibliotek eller bøger. Til gengæld gør de en del ud af at beskrive ødelæggelsen statuen af Serapis samt afsløringen af de kultgenstande og det apparatur, man fandt i templet, der tjente til at bedrage folk og få dem til at tro på gudernes tilstedeværelse under ritualerne. Men selv

⁵⁶ C. Th. 16.10.10

⁵⁷ Rufinus *Hist. eccl.* 11.22-24; Socrates *Hist. eccl.* 5.16; Sozomen 7.15; Theodoret 5.22

Rufinus, der efter 372 i mange år boede i Alexandria – og muligvis var til stede, da Serapis-templet blev ødelagt – er trods sin detaljerede beskrivelse af templet og dets ødelæggelse, tavs med hensyn til ødelæggelsen af en bogsamling.

Dog kunne det rimeligvis hævdes, at disse kristne historieskrivere netop ville fortie ødelæggelsen af et bibliotek af ren og skær skam over en sådan form for kulturvandalisme. Men end ikke den hedenske og stærkt antikristne forfatter Eunapius af Sardes (346-414) nævner i sin beskrivelse af tempelødelæggelsen noget om bøger eller et bibliotek.⁵⁸ I sit værk om fortidens og samtidens filosoffer kommer Eunapius ind på Theophilus' nedrivning af Serapis-templet, som han gør en del ud af. Havde kristne i forbindelse med denne begivenhed ødelagt et stort og navnkundigt bibliotek, ville Eunapius, der benyttede enhver lejlighed til at nedgøre kristne og kristendommen, med sikkerhed have nævnt det.

Tilbage står altså, at ingen beskylder eller så meget som antyder, at kristne skulle have været ansvarlig for ødelæggelsen af Alexandrias berømte bibliotek, før Gibbon netop fremsætter denne påstand sent i det 18. århundrede. Som det fremgår, er der dog ikke meget tilbage af Gibbons fortælling om kristnes ødelæggelse af "Alexandrias værdifulde bibliotek" indeholdende "oldtidens åndsværker."

Årsagen til Gibbons påstand, finder vi i hans fejllæsning af en passage hos den kristne forfatter Orosius, der danner baggrund for Gibbons bemærkning om, at tyve år efter Serapis-templets ødelæggelse "*vakte synet af*

de tomme hylder sorg og harme hos enhver." I sit historieværk, der blev færdiggjort omkring 417, skrev Orosius angående Cæsars kampe i byen således: "*I selve slaget blev der givet ordre til at antænde den kongelige flåde, som tilfældigvis var trukket på land. Da den ild også var sprunget over til en del af byen, fortærede den 400.000 bøger, som tilfældigvis var anbragt i et hus i nærheden — sandelig et enestående minde om forfædrenes iver og omsorg, når de havde samlet så mange og store værker af berømte genier! Så selvom der også i dag i templerne findes bogskabe, som vi også har set, der ved at være tømt minder om, at de er blevet plyndret af vores folk i vores egen tid, hvilket er ganske rigtigt, så er det dog mere rimeligt at tro, at der er blevet erhvervet andre bøger, som kunne måle sig med den tidligere omsorg for studierne, end at tro, at der dengang har været et andet bibliotek udover det med de 400.000 bøger, og at det er derfor, det er bevaret.*"⁵⁹

Af denne lidt snørklede passage, fremgår det, at Orosius var af den opfattelse, at det oprindelige kongelige biblioteket var "*et enestående minde om forfædrenes iver*" for fortidens "*store værker*" forfattet af "*berømte genier*", men at biblioteket blev ødelagt i forbindelse med Cæsars krigshandlinger i år 48/47 f.Kr. Ifølge Orosius havde ødelæggelsen af biblioteket i Alexandria altså intet med urolighederne i 391 e.Kr. at gøre. Men i forlængelse af beretningen om Cæsar, tilføjer Orosius, at han har set, at der på hans egen tid findes templer med tomme bogskabe. Grunden hertil er, at disse er blevet tømt (*exinanita*) "*af vores folk i vores egen tid,*" da

⁵⁸ Eunap. VS 470-473.

⁵⁹ Oros. 6.15. Dansk oversættelse af T. Damsholt.

de plyndrede (*direptis*) templerne. Men hvor kom de bøger fra, der engang havde stået i de nu tomme bogskabe i templerne? Ja, ifølge Orosius er det mest rimeligt at antage, at eksistensen af senere bogsamlinger skyldtes, at der i tiden op til hans egen samtid har været folk, der udviste lige så stor omsorg for studierne som folk i fortiden, og derfor har erhvervet sig andre bøger.

Orosius forsøger altså ikke at gøre rede for, hvad der skete med Serapis-templets bøger i 391 – men hvad der skete med det store (kongelige) bibliotek på Cæsars tid. Desuden gør han sig tanker om, hvordan templerne senere kunne have haft bogsamlinger, når nu det store bibliotek for længst var brændt. At de bøger, som templerne har indeholdt, skulle stamme fra et andet bibliotek, der overlevede branden på Cæsars tid, afviser han. Dermed står det også klart, at Orosius ikke kender til nogen stor bogsamling i Serapis-templet.⁶⁰

Men tilbage står dog, at Orosius kender til templer med tomme hylder / bogskabe – altså bogskabe, der må have indeholdt bogsamlinger. Kunne Serapis-templet have været ét af disse templer, hvis tomme boghylder Orosius har set? Dette er umiddelbart svært at forlige med oplysningen om, at templet blev revet ned i 391. Derfor er det måske mest oplagt, at det er bogskabe i andre templer, som f.eks. Nanaeum eller Mercurium (se ovenfor), som Orosius hentyder til. På den anden side tyder både skriftlige kilder og arkæologiske vidnesbyrd på, at der stadig var rester af Serapis-templet tilbage efter 391⁶¹ –

måske de ydre søjlegange, hvor templets bogsamling kan have været placeret.

Men selvom Orosius vitterlig skulle hentyde til tomme bogskabe, som han har set i Serapis-templets ruiner, bør det understreges, at disse tomme bogskabe for det første ikke forbindes med ødelæggelsen af Alexandrias oprindelige kongelige bibliotek, og for det andet at Serapis-templets boghylder, som det er fremgået, var tømt årtier før ødelæggelserne i 391.

Men med sidstnævnte in mente kunne det så ikke være, at Orosius hentyder til den mulige plyndring af Serapis-templets bogsamling under biskop Georg? Det lader sig ikke afgøre, om det forholder sig således. Men i så fald er det næsten ironisk, at en kristen biskops bogiver ikke bidrog til ødelæggelsen fortidens litteratur, men tværtimod til, at denne blev bevaret. Bestemt ikke en rolle, som Gibbon ville have undt nogen kristen biskop.

Jesper Rosenløv (f. 1970), Ph.d. i historie.

⁶⁰ Jf. McLoed s.70

⁶¹ Evagrius *Hist. eccl.* 2.5 jf. McKenzie o.a. (2004) s. 107ff. samt McKenzie (2009) s. 779ff.

Litteratur

- R. Blum: *Kallimachos, the Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, Madison (1991)
- L. Casson: *Libraries in the Ancient World*, New Haven (2001)
- P. M. Fraser: *Ptolemaic Egypt I-III*. Oxford (1972)
- J. P. Lauer & Ch. Picard: *Les Statues Ptolemaïques du Sarapieion de Memphis*, Paris (1955)
- J. S. McKenzie o.a.: "Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the Archaeological Evidence," *JRS* 94 (2004) s. 73-121
- J. S. McKenzie: *The Architecture of Alexandria and Egypt, C. 300 B.C. to A.D. 700*. New Haven (2007)
- J. S. McKenzie: "The Serapeum of Alexandria: Its Destruction and Reconstruction," *JRA* 22 (2009) s. 772-782
- E. A. Parsons: *The Alexandrian Library, Glory of the Hellenic World: Its Rise, Antiquities, and Destructions*. London (1952)
- M. Rodziewicz: "A Review of the Archaeological Evidence Concerning the Cultural Institutions in Ancient Alexandria," *Graeco-Arabica* 6 (1995), s. 317-332
- Rowe: "Discovery of the Famous Temple and Enclosure of Serapis at Alexandria," *Supplément aux Annales du Service des Antiquités*, 1946
- Rowe & B. R. Rees: "A Contribution to The Archaeology of The Western Desert: IV - The Great Serapeum of Alexandria," *Bulletin of the John Rylands Library* (39) 1956-1957, s.485-520
- D. A. Russell: *Plutarch*. New York (1973)
- E. J. Watts: *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. Berkeley (2006)

Læs om myter, halve sandheder og ofte oversete
kendsgerninger >